

تحلیل ابعادشناسانه مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی اسلامی

مهدی سبحانی نژاد*

دانشیار دانشگاه شاهد، تهران

حسن نجفی**

کارشناسی ارشد مطالعات برنامه‌درسی دانشگاه شاهد، تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۶/۲۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۱/۱۴)

چکیده

مسئولیت‌پذیری در پیشرفت فرد و جامعه و نیز هدایت و سازندگی حیات سعادت‌مندانه آدمی، نقش مهمی را ایفا می‌کند. هدف مقاله حاضر، تحلیل ابعاد مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی اسلامی است. روش پژوهش توصیفی تحلیلی می‌باشد. به منظور گردآوری داده‌های لازم جهت نیل به اهداف پژوهش، منابع موجود و مرتبط با موضوع پژوهش و با استفاده از فرم‌های فیش‌برداری از منابع، گردآوری و با شیوه‌های کیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج پژوهش بیانگر آن است که هندسه معرفتی مسئولیت‌پذیری در چهار بعد اعتقادی، فردی، اجتماعی و زیست محیطی قابل تبیین است و عملیاتی ساختن هر یک از مسئولیت‌ها، به نحوی در ساختار زندگی به سبک اسلامی مؤثر هستند و حیات طیبه را برای آدمی در مراتب گسترده آن پدید می‌آورند.

واژگان کلیدی مسئولیت‌پذیری، هندسه ابعادی، سبک زندگی اسلامی.

* Email: sobhaninejad@shahed.ac.ir

** Email: hnajafih@yahoo.com (نویسنده مسئول)

مقدمه

بحث از جایگاه مسئولیت‌پذیری در عرصه‌های مختلف سبک زندگی اسلامی، از مباحث بسیار ضروری جامعه کنونی ماست؛ زیرا زندگی پیچیده انسان امروزی با رشد و پیشرفت تکنولوژی و نیز سهولت دسترسی به انواع اطلاعات مفید و غیرمفید و فرو ریختن مرزهای اجتماعی، فرهنگی و یا حتی جغرافیایی با چالش‌های فراوانی همچون جهانی شدن و بومی ماندن، بحران جمعیت، بحران سلامتی و تغذیه، دگرگونی‌های فناوری، اثرات فناوری نوین ارتباطی بر مهارت‌های اجتماعی و اخلاقیات، مشکلات خانوادگی و ... روبه‌روست (World health organization, 2009).

غفلت از مسئله مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی می‌تواند خسارت‌های جبران‌ناپذیری بر پیکره جامعه وارد کند. وقتی افراد نتوانند میان شیوه زندگی خود، باورها و ارزش‌های خویش ارتباط برقرار نمایند، بعد از مدتی ممکن است دست از باورها و ارزش‌های خود بشویند و آنان را ناکارآمد تلقی کنند! و برای اینکه توجیهی برای سبک زندگی غیراسلامی خود داشته باشند، باورها و ارزش‌های اسلامی را زیر سؤال ببرند. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: ﴿ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّؤَىٰ أَن كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِئُونَ﴾: سپس سرانجام کسانی که اعمال بد مرتکب شدند، به جایی رسید که آیات خدا را تکذیب کردند و آن را به مسخره گرفتند! ﴿الرَّوم / ۱۰﴾.

یکی از عوامل مهمی که پرداختن به ابعاد مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی اسلامی را ضرورت می‌بخشد، ظهور ناکارآمدی تمدن مادی و یأس بشر از این تمدن و سبک زندگی برآمده از آن و گرایش به معنویت است. پس از شکست و متلاشی شدن قطب شرق تمدن مادی، تمدن غرب با یگانه‌سازی خود و مبتنی بر مبانی و اهداف خود و در قالب الگوهای رفتاری و سبک مدیریتی و معیشتی لیبرالیستی، اومانیستی و سکولاریستی، مدعی سعادت، رفاه و خوشبختی برای بشریت در همه شئون حیات شد، ولی دیری نپایید که این تمدن ظاهر فریب، نه تنها نتوانست سعادت، رفاه و کرامت را برای بشریت به ارمغان آورد، بلکه منشاء مشکلات و نابسامانی‌های زیادی در ابعاد مختلف روحی، ذهنی و رفتاری در جوامع غربی و شرقی شده، رو به زوال گذاشته است (بیانات مقام معظم رهبری: ۱۳۶۸/۱۰/۱۹). سبک زندگی برآمده از تمدن غربی، بر پایه ستیز با معنویت بنا نهاده شده

است و از این رو، تمام ابعاد آن همگی قربانی حذف معنویت و بی‌اعتنایی به ارزش‌های دینی شده است: «تمدن غربی بر پایه ستیز با معنویت و طرد معنویت بنا شده است... این تمدن مادی و دور از معنویت، هرچه پیشرفت کند، انحراف آن بیشتر می‌شود و هم خود آنها و هم همه بشریت را با میوه‌های زهرآگین خود تلخ کام می‌کند» (همان: ۱۳۸۳/۳/۱۴). به بیان دیگر، باطن فرهنگ غربی، سبک زندگی مادی شهوت‌آلودِ هویت‌زدا و ضد معنویت است. به هر صورت، شرایط در سطح منطقه‌ای و جهانی در این مقطع از تاریخ به گونه‌ای است که از طرفی، بشریت از تمدن و سبک زندگی موجود مأیوس شده است و از طرف دیگر، به همین دلیل، رویکردی دوباره به معنویت شروع شده است. حال در این شرایط، اگر نظام اسلامی بتواند الگوی جدید و سبکی نوین از حیات، مبتنی بر معنویت و هدایت الهی به بشریت تشنه امروز ارائه دهد، زمینه گرایش عملی مردمان سرخورده از غرب و تشنه معنویت را به دین اسلام فراهم آورده است (همان: ۱۳۹۱/۷/۲۳).

در بررسی پیشینه پژوهش مشخص شد که تاکنون مطالعه‌ای به بررسی ابعاد مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی اسلامی نپرداخته است، اما مطالعات متعددی در مورد سبک زندگی در ایران انجام شده است که این مطالعات یا عمدتاً به رابطه سبک زندگی با متغیرهای مرتبط با سلامت پرداخته‌اند (مثلاً ر.ک؛ مشکلی، توکلی و بحری، ۱۳۸۹: ۱۷۰-۱۶۱ و عابدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۳۷-۱۲۷)، یا به رابطه سبک زندگی با متغیرهای روانشناختی پرداخته‌اند (مانند؛ پورغفاری، پاشا و عطاری، ۱۳۸۸: ۴۸-۲۷ و دهقان زاده، جعفرآقایی و تبری، ۱۳۹۱: ۱۵-۶)، یا سبک زندگی را در مطالعات اجتماعی بررسی کرده‌اند (مانند؛ ذوالفقاری و سلطانی، ۱۳۸۹: ۵۰-۲۴ و سرایی و پورجبللی، ۱۳۸۶: ۱۱۴-۸۶) و یا با نگرشی فرهنگی، سبک زندگی بررسی شده است (ر.ک؛ فاضلی، ۱۳۸۷: ۱۹۸-۱۷۵). در عین حال، سبک زندگی با رویکرد ارزش‌های دینی نیز در برخی تحقیقات انجام شده است (ر.ک؛ نصرتی و ذوالفقاری: ۱۳۹۱: ۱۱۷-۱۰۱؛ امیری: ۱۳۹۰ و هاشمی: ۱۳۹۰).

با توجه به اینکه مسئولیت‌پذیری از مهم‌ترین و هدفمندترین بخش‌های سبک زندگی اسلامی است و تاکنون پژوهشی جامع، در ارتباط با بازشناسی و تحلیل ابعاد مختلف اعتقادی، فردی، اجتماعی و زیست محیطی آن صورت نپذیرفته، این پژوهش در پی آن است که با عنایت به مبانی

نظری و سوابق پژوهشی به «تعلیل ابعادشناسانه مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی اسلامی» بپردازد.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر، توصیفی تحلیلی است. بر این اساس، پس از انتخاب منابع قابل بررسی، به کمک فرم‌های فیش‌برداری از متون، برخی از آموزه‌های دینی در قلمرو سبک زندگی اسلامی، توصیف محتوایی شده است و جایگاه و ابعاد مسئولیت‌پذیری در این نظام‌واره شناسایی و تبیین گردیده است.

مفهوم مسئولیت‌پذیری

در فرهنگ لغت، «مسئولیت» به معنای قابل یا شایسته‌ی بازخواست بودن انسان آمده است و غالباً به مفهوم تکلیف، وظیفه و آنچه که انسان عهده دار آن می‌باشد، تعریف شده است (سیّاح، ۱۳۶۶، ج ۱: ۶۶۴).

«مسئولیت» واژه‌ای است عربی که با واژه «سؤال» هم‌ریشه است و این معنی را تداعی می‌کند که شخص در موقعیتی قرار دارد که می‌توان او را مورد بازخواست قرار داد و درباره‌ی انجام کاری از او سؤال کرد. البته نه سؤال برای سؤال از انجام وظیفه‌ای که به عهده دارد تا در صورت انجام آن، مورد ستایش، تشویق و پاداش قرار گیرد و در صورت سرپیچی، مورد نکوهش، توبیخ و تنبیه واقع شود. بنابراین، مسئولیت به معنای «در معرض بازخواست بودن» است و با وظیفه و تکلیف تلازم دارد (ر.ک؛ مصباح یزدی، ۱۳۸۰: ۱۲۱). زمانی شخصی را مسئول می‌نامند که او را پاسخگوی نگرش‌ها، واکنش‌ها و اعمال خود می‌شمارند. پس در اصطلاح، مفهوم مسئولیت‌پذیری پاسخگویی و پذیرفتن عواقب امور انسان در برابر وظایف و اعمالی است که به عهده دارد (ر.ک؛ خواص، ۱۳۸۵: ۱۱۰).

مفهوم سبک زندگی اسلامی

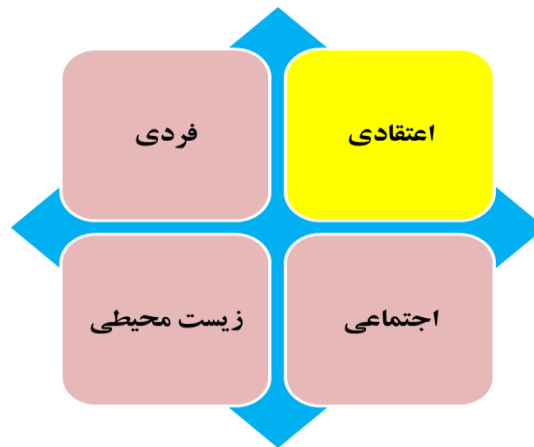
«سبک زندگی» از جمله واژگانی است که دیدگاه‌ها و تعاریف مختلف و گاه متضادی پیرامون آن وجود دارد. در زبان‌های گوناگون از ترکیب سبک زندگی در شکل‌های مختلف یاد شده است. در زبان انگلیسی به دو شکل «Style of Life» و نیز «Life style» استفاده شده است (ر.ک؛ شکاری، ۱۳۸۹: ۵۳۸). معنای لغوی واژه «زندگی» روشن است، اما در لغت‌نامه‌ها معانی گوناگونی برای واژه «سبک» درج شده است؛ به عنوان نمونه: «نوع، روش، طرز و شیوه» (معین، ۱۳۸۵، ج ۲: ۱۸۱۸) و «سبک اثاثیه، شکل دادن یا طراحی چیزی تطابق با معیار شناخته شده، شیوه‌ای که برازنده و متناسب پنداشته می‌شود، به‌ویژه در رفتار اجتماعی، نحوه عرضه، خاصه در موسیقی یا یکی از هنرهای زیبا، و نیز شیوه مشخص تعبیر در نوشتار یا گفتار» (آریان‌پور، ۱۳۸۹: ۱۴۳۷ و دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۹: ۱۳۴۱۲). معانی دیگری نیز برای واژه «سبک» آمده است؛ از جمله: «شیوه‌ای که در آن چیزی گفته یا انجام می‌شود، شیوه و روش انجام چیزی، به‌ویژه شیوه‌ای که برای فرد، گروهی از مردم، مکان یا دوره‌ای نوعی باشد، نوع تصوّر و فردیت که در افعال و سلیقه‌های شخص ارائه می‌شود، طرز نگرش خاص فردی و سلیقه که بیانگر و ممیز راه زندگی است و شیوه یا عادت متمایز رفتاری یا حرکت فرد» (مهدوی‌کنی، ۱۳۸۶: ۲۳۰-۱۹۹).

سبک زندگی (Islamic Life Style) «روش سلوک در حیات فردی و اجتماعی» است و به بیان دیگر، «مجموعه‌ای منظم و به هم مرتبط از رفتارهای افراد در زندگی فردی و اجتماعی آنان که مبتنی بر برخی بینش‌ها و ارزش‌های برآمده از آنهاست» (مهدوی‌کنی، ۱۳۹۰: ۵۱). با این بیان، سبک زندگی شامل اموری می‌شود که به زندگی انسان، اعم از بُعد فردی و اجتماعی، مادی و معنوی مربوط می‌شود؛ اموری نظیر بینش‌ها (ادراک‌ها و معتقدات و به بیان دیگر، نظام اعتقادات)، گرایش‌ها (ارزش‌ها، تمایلات و ترجیحات و به عبارت دیگر، نظام اخلاقی)، کنش‌ها و رفتارها که شامل حوزه‌های مختلف سیاسی (نظام سیاسی)، اقتصادی (نظام اقتصادی)، فرهنگی (نظام فرهنگی)، حقوقی (نظام حقوقی)، عبادی (نظام عبادی) و تربیتی (نظام تربیتی) است. خلاصه اینکه به الگوهای رفتاری آحاد جامعه در حوزه‌های مختلف زندگی، اعم از سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... که برآمده از بینش و گرایش خاص است، «سبک زندگی» اطلاق می‌شود (مشکانی سبزواری و

همکاران، ۱۳۹۲: ۶۷). با این حساب، مقصود از «سبک زندگی دینی و اسلامی»، الگوهای رفتاری متدینان و مسلمانان در حوزه‌های مختلف زندگی می‌باشد که برآمده از بینش و جهان‌بینی دینی اسلامی و نیز مبتنی بر گرایش‌ها و ارزش‌های اسلامی می‌باشد (ر.ک؛ نجفی، ۱۳۹۳: ۱۱).

ابعاد مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی اسلامی

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی، موضوع مسئولیت‌پذیری است. در واقع، این مؤلفه است که به زندگی انسان رنگ و بوی الهی و دینی می‌دهد، چراکه انسانی که خود را تابع و پیرو هیچ قانون و مذهبی قرار نمی‌دهد و زیر بار هیچ مسئولیت نمی‌رود، نمی‌تواند روح زندگی دینی را درک نماید. از این رو، در سبک زندگی اسلامی، مسئولیت‌های مشخص انسان بیان شده است. از جمله این مسئولیت‌ها، مسئولیت انسان در قبال خداوند متعال و آیین و شریعت پاک الهی و مسئولیت انسان در قبال خود، دیگران و جهان هستی می‌باشد.

شکل ۱) ابعاد مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی اسلامی

در تشریح این چارچوب و نظام معرفتی باید عنوان نمود که در آموزه‌های اسلامی انسان از آن جهت که انسان است دارای مسئولیت‌های خاصی در ارتباط با خدا، خویش، انسان‌ها و جهان هستی است که در صورت توجه، پذیرش و شکوفاسازی تمام آنها، زندگی آدمی، نظامی مطلوب به

خود می‌گیرد و انسان به کمال شایسته خود رهنمون می‌شود (ر.ک؛ جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۵۵). تمام تحولات رشدی که به تدریج در راستای اهداف عالی معرفتی و هماهنگ با اهداف آفرینش در آدمی پدید می‌آید، از چهار جنبه فوق بیرون نیست. در حقیقت، پذیرش این مسئولیت‌های چهارگانه به صورت مطلوب است که آدمی را به سبک زندگی اسلامی هدایت می‌کند و رشد و بالندگی سعادت‌مندان را در زندگی فردی، اجتماعی و زیست محیطی موجب می‌گردد و انسان زندگی دنیا را مقدمه‌ای برای زندگی اخروی و حیات جاوید و حسن مآب قرار می‌دهد و هدف قرب و کمال مطلوب را برای خود فراهم می‌سازد (ر.ک؛ سجّادی، ۱۳۸۸: ۹۱).

شایان ذکر است که ابعاد این نوع مسئولیت‌پذیری با یکدیگر پیوند ناگسستنی دارند و باید به صورت همه‌جانبه در افراد رشد یابند، چراکه روابط صحیح در یک بُعد بدون دیگری، آن وظیفه نیست که رغبت فطری به آن است و به عبارت دیگر، پیوندی میان این مسئولیت‌ها وجود دارد که پذیرش برخی از آنها، حتماً به پذیرش مسئولیت دیگر می‌انجامد و بدون آنها این مهم عملیاتی نمی‌شود. این نوع آموزه‌ها حاکی از آن است که این مسئولیت‌ها در نظام معرفتی و تربیتی، به هم تنیده در نظر گرفته شده‌اند و این بدین معنی است که در پذیرش و عملیاتی ساختن هر دسته از این مسئولیت‌های چهارگانه باید از دسته‌های دیگر نیز کمک گرفت و آنها را نیز شکوفا ساخت و به رشد رساند تا رفتار معرفتی مبتنی بر سبک زندگی اسلامی تحقق یابد.

در ادامه به توضیح چارچوب مفهومی ابعاد چهارگانه مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی اسلامی پرداخته می‌شود:

۱- اعتقادی (در ارتباط با خالق)

مهم‌ترین مسئولیت انسان که عامل عملیاتی کردن سایر مسئولیت‌ها نیز هست، مسئولیت‌های انسان در برابر خداست. چون خلق و امر آدمی و همه هستی از خدای متعال است و او مالک همه چیز است، هر جا حقی و یا در برابر آن مسئولیتی باشد، اصالتاً از آن خداست و هیچ حقی برای کسی به خودی خود ثابت نمی‌شود، مگر اینکه خداوند متعال آن حق را به آن موجود اعطا کرده باشد و هیچ مسئولیتی متوجه کسی نمی‌شود، مگر آنکه خداوند آن را از او خواسته است. لذا

خداوند حقّ تصرف در هر موجودی را خواهد داشت و از آن سو، هیچ موجودی حقّی بر خداوند و دیگر موجودات ندارد، چون هیچ‌گونه مالکیت و خالقیت نسبت به آن ندارد (ر.ک؛ باقری، ۱۳۹۰، ج ۱: ۶۱). این بدان معناست که معرفت و ایمان به خدا و صفات او و پذیرش نقش او در خلق و امر و اداره نظام هستی، از جمله خود و انسان‌ها و پرستش خاضعانه و خاشعانه‌وی، فرد را به کمال خود هدایت می‌کند (ر.ک؛ قدوسی‌نیا، ۱۳۸۹: ۱۳). امام سجّاد^(ع) در باب این موضوع می‌فرماید: «إِعْلَمَ رَحْمَكَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْكَ حُقُوقًا مُحِيطَةً بِكَ فِي كُلِّ حَرَكَةٍ تَحْرَكْتُهَا وَ سَكَنَةٍ سَكَنْتَهَا أَوْ خَالٍ حَلَّتْهَا أَوْ مَنْزِلَةٍ نَزَلَتْهَا أَوْ جَارِحَةٍ قَلَبَتْهَا أَوْ آلَةٍ تَصَرَّفَتْ فِيهَا فَأَكْبَرُ حُقُوقِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَلَيْكَ مَا أَوْجَبَ عَلَيْكَ لِنَفْسِهِ مِنْ حَقِّهِ الَّذِي هُوَ أَصْلُ الْحُقُوقِ: بدان که خدای عزّ و جلّ را بر تو حقوقی است که در هر جنبشی که از تو سر می‌زند و هر آرامشی که داشته باشی و یا در هر حالی که باشی، یا در هر منزلی که فرود آیی، یا در هر عضوی که بگردانی، یا در هر ابزاری که در آن تصرف کنی، آن حقوق اطراف تو را فرا گرفته است. بزرگترین حقّ خدای تبارک و تعالی همان است که برای خویش بر تو واجب کرده است؛ همان حقّی که ریشه همه حقوق است» (ابن شعبه حرّانی، ۱۴۰۴ق: ۲۵۵).

خداوند در قرآن بارها از انسان‌ها می‌خواهد که به مسئولیت‌هایش در برابر خدا بپردازد و از قوانین الهی که تضمین‌کننده سعادت آدمی است، اطاعت کند (آل عمران/ ۳۲ و ۱۳۲؛ النساء/ ۵۹ و المائده/ ۹۲)^۱؛ زیرا این اطاعت زمینه‌ساز رسیدن انسان به خداوند است و این امکان را به بشر می‌دهد تا با تخلّق به اخلاق الهی و صفات و اسمای خداوندی، خدایی شده است و در مقام خلافت الهی قرار گیرد و به کمال مطلق خود برسد و از نقص‌رهایی یابد^۲ (البقره/ ۳۰). البته طبق آیات فوق اطاعت از خداوند در پیروی از دین اسلام و اطاعت از پیامبر^(ص) و اولوالأمر^(ع) معنا و ظهور می‌یابد؛ به عبارت دیگر، اساس مسئولیت‌پذیری آدمی دامنه گسترده آن، مسئولیت اعتقادی است؛ زیرا زمینه‌ساز عملیاتی کردن مسئولیت‌های دیگر است و در سبک زندگی سعادت‌مندان، بیشترین نقش را دارد. امام رضا^(ع) با اشاره به تأثیر محوری مسئولیت اعتقادی در حیات جاوید آخروی فرمودند: «همانا اولین چیزی که در روز قیامت از بنده سؤال می‌شود؛ شهادت به یگانگی خدا و رسالت پیامبر^(ص) و دوستی علیّ بن ابی‌طالب^(ع) است»^۳ (کاشانی، ۱۳۴۴، ج ۱۰: ۳۳۵).

۲- فردی (در ارتباط با خویشتن)

موجودات جهان به سوی کمالی که برای ایشان در نظر گرفته شده است، در حرکت هستند و همه شرایط و امکانات لازم برای رسیدن به کمال، از سوی خالق دانا برای آنان پیش‌بینی شده است و در اختیار ایشان قرار گرفته است. اما همه آنها جز انسان، نه علم به هدف دارند و نه راه را خود انتخاب کرده‌اند، بلکه این خداوند حکیم است که جهان هستی را این‌گونه تنظیم کرده است که هر موجودی به سوی غایت نهایی خود رهسپار باشد و چاره‌ای جز این ندارد، چنان‌که قرآن کریم می‌فرماید: ﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى﴾: پروردگار ما همان کسی است که به هر موجودی، آنچه را لازمه آفرینش او بوده، داده است، سپس هدایت کرده است! ﴿طه/ ۵۰﴾. اما خداوند در کلام نورانی خویش در باب انسان فرموده است: ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا...﴾ (المؤمنون / ۱۱۵). در جای دیگر نیز بیان می‌فرماید: ﴿أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى﴾: آیا انسان گمان می‌کند که بی‌هدف رها می‌شود؟! ﴿القیامة / ۳۶﴾. از این آیه‌ها استنباط می‌شود که خداوند کمال قرب و منزلت را برای انسان قائل شده است؛ زیرا از او خواسته که مانند موجودی رها و بی‌تکلیف، در پی کارهای بیهوده نباشد، بلکه در خود احساس مسئولیت را پرورش دهد و همواره خود را مسئول بداند. در نتیجه، هرگز خود را به بهایی کمتر از لقای پروردگار و یا بهشت ابدی نفروشد که در غیر این صورت، به یقین از زیانکاران خواهد بود. انسان در حریم فردی نیز مستقل و رها از هر گونه باید و نباید نیست. از این نظر، آدمی در تعامل خود نسبت به حفظ حیات، عزت نفس و آزادی خویش مسئولیت دارد. به همین دلیل، خودکشی، خودآزاری و ظلم‌پذیری از رفتارهای غیراخلاقی فرد با خود است. از سوی دیگر، وجود و هستی آدمی از بزرگترین نعمت‌های خداوندی است که وی نسبت به آن مسئولیت سنگینی دارد. خداوند انسان را خلیفه خود بر روی زمین قرار داده است و از این رو، به او موهبت وجودی خاصی عنایت فرموده است. در وجود انسان، استعدادها و قابلیت‌هایی وجود دارد که دیگر موجودات از آن محروم هستند. آدمی می‌تواند با شناخت و عمل درست، مظهر صفات الهی گردد و حقیقتاً خلیفه خدا بر روی زمین باشد. خداوند در این باره می‌فرماید: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾: ما امانت (تعهد، تکلیف، و

ولایت الهیّه) را بر آسمان‌ها، زمین و کوه‌ها عرضه داشتیم، ولی آنها از حمل آن سر برتافتند، و از آن هراسیدند، اما انسان آن را بر دوش کشید، (چراکه) او بسیار ظالم و جاهل بود ﴿(الأحزاب / ۷۲). بنابراین، انسان نسبت به برخورداری از توانمندی‌ها و استعدادهایش مسئولیت دارد. حتی با توجه به برخی از آیات می‌توان کانون مسئولیت را متوجه اصلاح و تهذیب فردی دانست. قرآن کریم مسئولیت را ابتدا نسبت به خود فرد بازمی‌گرداند و می‌فرماید: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَتَنظَرُوا نَفْسَ مَا قَدَّمْتُمْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾: ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از (مخالفت) خدا بپرهیزید و هر کس باید بنگرد تا برای فردایش چه چیز از پیش فرستاده است؛ و از خدا بپرهیزید که خداوند از آنچه انجام می‌دهید، آگاه است ﴿(الحشر / ۱۸). این معنا در آیات بسیاری آمده است و نیز بیان شده است که اگر دیگران گمراه شوند، در صورت هدایت فردی به شما آسیب نمی‌رسد (المائدہ / ۱۰۵) ۴. آیاتی نیز که بیانگر تفکیک اعمال میان افراد است، بر این مطلب دلالت دارند (الإسراء / ۱۵؛ لقمان / ۳۳ و سبأ / ۲۵) ۵.

انسان در باب خود نیز مسئول است که خویشتن خویش را بشناسد و در پرورش استعدادها و توانایی‌هایش بکوشد، ضعف‌ها و زشتی‌های خود را برطرف سازد، کرامت انسانی خویش را محفوظ بدارد و فرصت عمر را که گرانبهارترین سرمایه اوست، غنیمت شمارد؛ به عبارت دیگر، انسان با شناختن حقیقت خود و عظمت وجودی خویش، شوق تحصیل کمالات و تزکیه نفس از پلیدی‌ها در وجودش جوانه می‌زند و رشد می‌کند و می‌کوشد نفس خود را از رذائل اخلاقی دور کند؛ زیرا به ارزش این گوهر گرانبها و لطیفی که از دریای پهناور عالم ملکوت به دیار ملک و ماده آمده است و به فرمان خداوند متعال، این بدن جسمانی را به خدمت گرفته است، پی می‌برد و با پی بردن به ارزش آن، همه دنیا را و آنچه در آن است، در مقابل آن کوچک و بی‌ارزش می‌یابد (کرمعلیان و حسینی، ۱۳۸۳: ۶۳).

۳- اجتماعی (در ارتباط با دیگران)

انسان فطرتاً موجودی اجتماعی است و این حقیقت خود را در دو چهره نشان می‌دهد، یکی اینکه هر فرد انسانی گرایش به جامعه پذیری دارد و می‌خواهد زندگی اجتماعی داشته باشد و

زندگی بدون تعامل با دیگران برای وی دشوار است و دیگر اینکه هر فردی نسبت به دیگری احساس مسئولیت می‌کند و خود را در سرنوشت دیگران و دیگران را در سرنوشت خویش مؤثر می‌داند و از این روست که در آموزه‌های دینی بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی، به عنوان یکی از مهم‌ترین و هدفمندترین بخش تربیت آدمی تأکید شده است. مسئولیت‌پذیری اجتماعی از جنبه‌های فطری آدمی است که به صورت گرایش و توانمندی در هر فردی وجود دارد و از این رو، «مدنیّ بالطّبع» نامیده شده است. به فعلیت رساندن این توانمندی و عملیاتی ساختن این گرایش در همه مراحل زندگی می‌تواند زمینه‌ساز تحولات تربیتی و ظهور توانمندی‌های بالقوه افراد باشد (ر.ک؛ شریفی، ۱۳۹۱: ۲۰۱). مسئولیت‌پذیری اجتماعی نوعی احساس التزام به عمل یا واکنش فردی در موقعیت‌های گوناگون به دلیل تقید به دیگران است که نتیجه آن، نوعی احساس تعهد و پایبندی به دیگران و تبعیت از قواعد و معیارهای اجتماعی و نیز درک قواعد گروهی است که در ذهن و رفتار فرد شکل می‌گیرد (ر.ک؛ سبحانی‌نژاد و آب‌نیکی، ۱۳۹۱: ۶۲) و اثرات آن را به گونه‌ای همه‌جانبه می‌توان در زندگی انسان‌ها و در ابعاد مختلف فکری، اجتماعی، مذهبی، هنری و اخلاقی آنها مشاهده کرد (ر.ک؛ فقیهی و همکاران: ۱۳۹۲: ۶۸).

از مطالب فوق چنین برمی‌آید که انسان به تنهایی توانایی برطرف کردن نیازهای خود را ندارد. او هم در تأمین نیازهای مادی، همچون خوراک، پوشاک، مسکن و غیره نیازمند همکاری با دیگران است و هم در تأمین نیازهای معنوی، مثل دوستی و مهرورزی و مانند آنها به فردی احتیاج دارد که او را دوست بدارد و او نیز آن را دوست داشته باشد. بنابراین، انسان ناگزیر از حیات اجتماعی است و بسیاری از موهبت‌های زندگی خویش را مدیون جامعه می‌داند و او همواره از دیگران خیر و برکت دریافت می‌دارد. در سایه تعامل با اجتماع از غم و نگرانی آزاردهنده تنهایی رها می‌شود، بر لبانش گل لبخند می‌شکفتد و بر علم، تجربه و آگاهی‌های او افزوده می‌شود و این گونه است که دست لطف و مهر خداوند را احساس می‌کند، چنان‌که رسول گرامی اسلام (ص) می‌فرماید: «دست خداوند به همراه جماعت است» (ر.ک؛ محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۱، ج ۲: ۵۳۷).

آثار سودمندی که به برکت ارتباط با جامعه و اجتماع نصیب انسان می‌شود، بی‌شک سبب ایجاد حسّ مسئولیت‌آدمی در برابر آنان خواهد شد و در این رهگذر، کمترین وظیفه او، بازداشتن خویش

از آزار رساندن به دیگران است. بر این اساس، تنها در سایه احساس مسئولیت در برابر جامعه است که رعایت حقوق دیگران معنا پیدا می‌کند و شومی ظلم و ستم آشکار می‌شود. همچنین تنها به همین سبب است که با دیدن رنج گرسنگی و فقر و اندوه در چهره دیگران، روح آدمی آزار می‌بیند و بی‌تفاوتی برای او واژه نامأنوسی می‌شود (ر.ک؛ معتمدی، ۱۳۹۲: ۱۳۳).

این بُعد از ابعاد مسئولیت انسان، نسبت به دیگر انسان‌هاست که در زمینه‌های گوناگون اجتماعی مورد بحث قرار می‌گیرد، از مهم‌ترین آنها مسئولیت نسبت به فرستادگان خداوند، یعنی قرآن، رسول‌الله، ائمه هدی^(ع)، و اطاعت از آنان است. دیگر حوزه‌های مسئولیت انسان در رابطه با دیگران، شامل همه روابط خانوادگی و خویشاوندی، همسایگان، طبقات محروم، مؤمنان، قشر جامعه، حکومت و یا حتی بشریت که به صورت گوناگونی چون محبت، رعایت حقوق، اقامه قسط، همکاری و هدایت اعمال می‌گردد (ر.ک؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۱: ۳۱۶).

معیار مطلوب بودن پذیرش این مسئولیت، هماهنگی آن با مسئولیت فطری انسان با خداست که در لسان شرع و سیره معصومان^(ع) به عنوان رضای پروردگار مطرح است. هدف مرضی خدا این است که انسان‌ها با پاسداری حرمت‌های سه‌گانه، به سعادت انسانی نائل گردند و در درجات کمالی بی‌نهایت، خود را ارتقا دهند (ر.ک؛ فقیهی و نجفی، ۱۳۹۳: ۱۰).

۴- زیست محیطی (در ارتباط با جهان هستی)

منابع طبیعی ثروتی است که خداوند در طبیعت برای استفاده انسان‌ها فراهم ساخته است و عامل انسانی، در پدید آمدن آن نقشی ندارد. از بین بردن منابع طبیعی و آلوده ساختن محیط زیست، یکی از بزرگترین مشکلات عصر حاضر است که زندگی بشر را به خطر می‌اندازد. به عقیده دانشمندان، بیشتر نابسامانی‌های طبیعی؛ مانند سیل‌ها، پیشروی آب دریاها، کاهش سفره‌های زیرزمینی و آسیب‌پذیری لایه اُزن، به علت نابودی و آلوده‌سازی محیط زیست است. از نگاه آموزه‌های دینی، محافظت از منابع طبیعی و محیط زیست، از مهم‌ترین مسئولیت‌ها به شمار می‌رود.

قرآن کریم در بیان پاره‌ای از مسائل اقتصادی، با نگاهی جامع و فراگیر، انسان را از هر گونه فساد در زمین باز می‌دارد و می‌فرماید: ﴿وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا...﴾ و در زمین پس از اصلاح آن، فساد نکنید... ﴿(الأعراف/ ۸۵).

بدیهی است که نابودی منابع و آلودن محیط زندگی، از مصداق‌های فساد در زمین هستند. در روایت‌های اسلامی، زمین، منبع خیر و برکت و همچون مادری مهربان دانسته شده که نگهداری سالم آن بر همگان لازم است. رسول خدا^(ص) در این باره می‌فرماید: «از زمین محافظت کنید، چراکه زمین اصل و منشاء شمامست» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷: ۹۷). در جای دیگر نیز می‌فرماید: «درخت را جز به هنگام ضرورت قطع مکنید» (کلینی، ۱۳۴۴، ج ۵: ۲۸۰) و در حدیثی از ایشان: «آبیاری درخت، همانند سیراب کردن مؤمن تشنه^۴ دانسته شده است (ر.ک؛ حرّ عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۲: ۱۹۸). خداوند متعال در قرآن کریم به این مهم اشاره فرموده است: ﴿...هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا...﴾ اوست که شما را از زمین آفرید و آبادی آن را به شما واگذاشت... ﴿(هود/ ۶۱). در این عمران و آبادانی باید کار از استحکام و اتقان برخوردار باشد^۵ (نهج/فصاحه، ج ۲: ۶۸۳).

تأکید آموزه‌های دینی بر عمران و آبادانی زمین (ر.ک؛ کلینی، ۱۳۴۴، ج ۵: ۲۸۰)، کراهت آلوده ساختن عناصر محیط زیست مانند آب، خاک و هوا، و یا حتی کراهت آلوده ساختن محیط زندگی طبیعی حیوانات و جنیندگان (ر.ک؛ حرّ عاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۲۳۱-۲۲۸؛ طباطبائی یزدی، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۱۳۳) و نیز لزوم نگهداری از حیوانات مفید و تأمین نیازهایشان (ر.ک؛ موسوی خمینی^(ع)، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۲۸۹) و ممنوع بودن آتش زدن و قطع کردن درختان و تخریب طبیعت، حتی در زمان جنگ با دشمن (ر.ک؛ نجفی، ۱۳۶۷، ج ۲۱: ۶۷)، دلالت بر اهمیت و جایگاه حفظ منابع طبیعی و محیط زیست در اسلام دارد.

از بهترین طرح‌های زیست محیطی اسلام، ایجاد رابطه مسئولانه میان انسان و عوامل طبیعی است. برخی از روایات، تمام افراد جامعه را در برابر طبیعت و حیوانات مسئول دانسته، چنان که امیرمؤمنان علی^(ع) می‌فرماید: «اتَّقُوا اللَّهَ فِي عِبَادِهِ وَبِلَادِهِ فَإِنَّكُمْ مَسْئُولُونَ حَتَّىٰ عَنِ الْبِقَاعِ وَ الْبَهَائِمِ وَ أَطْيَعُوا اللَّهَ وَ لَا تَعْصُوهُ: از خدا نسبت به بندگان و شهرهایش پروا کنید؛ زیرا دارای مسئولیت

هستید، حتی نسبت به زمین‌ها، حیوانات و خداوند را اطاعت کنید و از نافرمانی او بپرهیزید» (نهج‌البلاغه / خ ۱۶۶).

بنابراین، از مجموع آموزه‌های دینی که بر حفظ و مراقبت از طبیعت و منابع طبیعی تأکید شده است، استفاده می‌شود که همه انسان‌ها در برابر طبیعت خداداد مسئول هستند و باید در حفظ آن کوشا باشند. گفتنی است، جاذبه‌های زیبای طبیعت، اعم از جنگل‌ها، دشت‌ها، صحراها، گل‌ها و گیاهان، از عوامل مهم ایجاد آرامش و نشاط در آدمی هستند. از این رو، نابودی غیرمنطقی و غیراصولی این نعمت‌های دلربای خداوندی، به معنای از بین بردن نشاط و امنیت خاطر مردم و گرفتارساختن آنها به اندوه، ناامیدی و افسردگی خواهد بود.

نتیجه‌گیری

در این مقاله، ضمن تبیین مفاهیم مسئولیت‌پذیری و سبک زندگی اسلامی به بررسی ابعاد چهارگانه «اعتقادی، فردی، اجتماعی و زیست محیطی» مسئولیت‌پذیری در سبک زندگی اسلامی با استناد به آیات قرآن و روایات معصومین^(ع) پرداخته شد و موارد زیر مشخص گردید:

۱- در بُعد اعتقادی مسئولیت‌آدمی آن است که اولاً به خداوند متعال معرفت پیدا کند و با معرفت به او، به وجود او و صفات علیا و اسمای حسنی او باور پیدا کند و ثانیاً فقط او را اطاعت و عبادت کند.

۲- در بُعد فردی، مسئولیت انسان آن است که بداند روح انسان حقیقتی است غیرمادی که مانند هر موجود مجردی دارای سه بُعد علم و آگاهی، قدرت و محبت می‌باشد. این علم و آگاهی که به صورت ناخودآگاه در هر انسانی وجود دارد، در کنار گرایش‌های فطری او که می‌توان از همه آنها با عنوان گرایش فطری به سوی کمال مطلق و انزجار و بیزاری از نقص و کاستی نام برد، منبع و منشاء ارتباط انسان با خویشتن می‌باشند. با توجه به قدرت انسان بر تشخیص، آگاهی، پیمودن مسیر، دارا بودن اختیار و آزادی در تفکر و عمل و نیز وجود حب ذات در انسان، گرایش به خود در انسان و محبت به خویشتن موجب می‌شود که علم و آگاهی ناخودآگاه او به خویشتن، به علم و آگاهی آگاهانه تبدیل شود. سپس در مرحله عمل با توجه به آگاهی‌ها، خود را برای رسیدن به خیر

و کمال و قرب الهی، چنان که باید بسازد، به سلاح ایمان و تقوا مجهز شود و با فراهم آوردن عوامل سعادت و برطرف کردن موانع و آفات، به سیر و سلوک خویش ادامه دهد تا خود را به مراحل عالی آن برساند و از خودِ طبیعی به سوی خودِ انسانی و آنگاه به مرحله خودِ اعلی که مظهري از ذات حق است، تغییر جهت دهد و خلیفه‌الله و مظهر اسماء و صفات الهی گردد.

نتایج بررسی بُعد اجتماعی مسئولیت‌پذیری بیانگر آن است که انسان موجودی اجتماعی است و زندگی اجتماعی، منشأ حقوق و تکالیف معینی است که انسان در زندگی اجتماعی با توجه به کرامت و مسئولیت خویش باید آنها را رعایت کند تا زمینه‌ساز تحقق عدالت اجتماعی باشد.

مهم‌ترین مسئولیت‌های فرد در بُعد چهارم که زیست محیطی نام دارد، این است که باید چگونگی رابطه جهان هستی را با خداوند دریابد و نیز بفهمد که خود او چگونه با جهان هستی و طبیعت برخورد کند تا برخورداری متقابل حاصل شود. کاربردی‌سازی ابعاد مسئولیت‌پذیری به صورت پیوسته و زنجیری می‌تواند در شخصیت افراد مؤثر افتد و پیامدهای سازنده‌ای را در سطوح روانی - عاطفی، روانی - اجتماعی و معنوی - دینی سبک زندگی افراد پدید آورد. در پایان، باید متذکر شد که آنچه ارائه شده است، مدخلی مقدماتی برای ورود به هریک از این ابعاد چهارگانه است، تشریح و تبیین دقیق و کامل این ابعاد نیازمند بحث مفصلی است که قطعاً در این مجال نمی‌گنجد.

پی‌نوشت‌ها

۱- ﴿قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ﴾: بگو: از خدا و پیامبر (او) اطاعت کنید و اگر سرپیچی کنید، خداوند کافران را دوست نمی‌دارد ﴿(آل عمران/ ۳۲)﴾؛ ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾: و خدا و پیامبر را اطاعت کنید تا مشمول رحمت شوید ﴿(آل عمران/ ۱۳۲)﴾؛ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ...﴾: ای کسانی که ایمان آورده‌اید! اطاعت کنید خدا را و اطاعت کنید پیامبر خدا و اولو الأمر [= اوصیای پیامبر] را... ﴿(النساء/ ۵۹)﴾ و ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَي رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾: از خدا و اطاعت پیامبر اطاعت کنید و (از مخالفت فرمان او) بترسید! و اگر روی برگردانید، (مستحق

مجازات خواهید بود (و بدانید بر پیامبر ما، جز ابلاغ آشکار، چیز دیگری نیست (و این وظیفه را در برابر شما انجام داده است) ﴿المائدة/۹۲﴾.

۲- ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾: (به خاطر بیاور) هنگامی را که پروردگارت به فرشتگان گفت: من در روی زمین جانشینی [= نماینده‌ای] قرار خواهم داد. فرشتگان گفتند: پروردگارا! آیا کسی را در آن قرار می‌دهی که فساد و خونریزی کند؟! (زیرا موجودات زمینی دیگر که قبل از این آدم وجود داشتند نیز به فساد و خونریزی آلوده شدند. اگر هدف از آفرینش این انسان، عبادت است، ما تسبیح و حمد تو را به جا می‌آوریم و تو را تقدیس می‌کنیم. پروردگار فرمود: من حقایقی را می‌دانم که شما نمی‌دانید) ﴿البقره/۳۰﴾.

۳- «إِنَّ أَوَّلَ مَا يُسْأَلُ عَنْهُ الْعَبْدُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ الشَّهَادَةُ وَالتَّوْبَةُ وَالمَوَالَتِ عَلَيَّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ».

۴- ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾: ای کسانی که ایمان آورده‌اید! مراقب خود باشید! اگر شما هدایت یافته‌اید، گمراهی کسانی که گمراه شده‌اند، به شما زبانی نمی‌رساند. بازگشت همه شما به سوی خداست و شما را از آنچه عمل می‌کردید، آگاه می‌سازد) ﴿المائدة/۱۰۵﴾.

۵- ﴿مَنْ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نُنَبِّئَ رَسُولًا: هر کس هدایت شود، برای خود هدایت یافته است و آن کس که گمراه گردد، به زیان خود گمراه شده است و هیچ کس بار گناه دیگری را به دوش نمی‌کشد و ما هرگز (قومی را) مجازات نخواهیم کرد، مگر آنکه پیامبری مبعوث کرده باشیم (تا وظایف ایشان را بیان کند) ﴿الإسراء/۱۵﴾؛ ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَأَخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنِ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ﴾: ای مردم! تقوای الهی پیشه کنید و بترسید از روزی که نه پدر کیفر اعمال فرزندش را تحمل می‌کند و نه فرزند چیزی از کیفر (اعمال) پدرش را. به یقین وعده الهی حق است. پس مبادا زندگانی دنیا شما را بفریبد و مبادا (شیطان) فریبکار شما را (به گرم) خدا مغرور سازد! ﴿لقمان/۳۳﴾ و ﴿قُلْ لَّا تُسْأَلُونَ عَمَّا أَجْرَمْنَا وَلَا

نُسْأَلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ: بگو: شما از گناهی که ما کرده‌ایم، سؤال نخواهید شد، (همان گونه که) ما در برابر اعمال شما مسئول نیستیم ﴿سبأ/۲۵﴾.

۶- «مَنْ سَقَى سِدْرَةَ أَوْ طَلْحَةَ فَكَأَنَّمَا سَقَى مُؤْمِنًا مِنْ ظَمَائِهِ».

۷- پیامبر اسلام (ص): «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ إِذَا عَمِلَ أَحَدُكُمْ عَمَلًا أَنْ يُثِقَنَهُ».

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

- آریان پور، منوچهر. (۱۳۸۹). *فرهنگ پیشرو آریان پور*. تهران: جهان رایانه امین.
- ابن شعبه حرّانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴ق.). *تحف العقول*. قم: جامعه مدرسین.
- امیری، مجید. (۱۳۹۰). *بررسی رابطه ابعاد دینداری و سبک زندگی جوانان*. پایان نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشکده علوم انسانی دانشگاه پیام نور، واحد تهران غرب.
- باقری، خسرو. (۱۳۹۰). *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*. ج ۱. تهران: مدرسه.
- بیانات مقام معظم رهبری در جمع جوانان خراسان شمالی*. ۱۳۹۱/۷/۲۳.
- بیانات مقام معظم رهبری در مراسم پانزدهمین سالگرد ارتحال امام خمینی (ره)*. ۱۳۸۳/۳/۱۴.
- بیانات مقام معظم رهبری در جمع کثیری از اقشار مردم قم به مناسبت فرارسیدن ۱۹ دی ماه؛ سالروز قیام مردم قم*. ۱۳۶۸/۱۰/۱۹.
- پورغفاری، سیده سوگل، غلامرضا پاشا و یوسفعلی عطّاری. (۱۳۸۸). «بررسی اثربخشی آموزش مؤلفه‌های سبک زندگی مبتنی بر رویکرد روانشناسی فردی بر رضایت زناشویی در بین پرستاران متأهل زن بیمارستان دکتر گنجویان دزفول». *فصلنامه یافته‌های نو در روانشناسی*. شماره ۴. صص ۲۷-۴۸.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۱). *گستره دین*. قم: اسراء.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۱۴ق.). *وسائل الشیعه*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- خواص، امیر و دیگران. (۱۳۸۵). *فلسفه اخلاق (با تکیه بر مباحث تربیتی)*. قم: معارف.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). *لغتنامه دهخدا*. تهران: دانشگاه تهران.

- دهقان‌زاده، شادی و فاطمه جعفرآقایی و رسول تبری خمیران. (۱۳۹۱). «بررسی ارتباط مشخصات فردی اجتماعی، سبک زندگی و میزان مواجهه با رویدادهای استرس‌زا با سرطان کولورکتال». *فصلنامه پژوهش پرستاری*. شماره ۷. صص ۱۵-۶.
- ذوالفقاری، ابوالفضل و لاوین سلطانی. (۱۳۸۹). «بررسی رابطه سبک زندگی با هویت قومی جوانان (مطالعه موردی؛ شهرستان مهاباد)». *مجله جامعه‌شناسی ایران*. شماره ۱۱. صص ۵۰-۲۴.
- سبحانی‌نژاد، مهدی و زهرا آبنیکی. (۱۳۹۱). «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی در محتوای برنامه درسی دوره متوسطه نظری ایران در سال ۱۳۹۰-۱۳۸۹». *فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی*. شماره ۱. صص ۱۰۶-۵۹.
- سجادی، ابراهیم. (۱۳۸۸). «قرآن و بازتاب تربیتی روابط چهارگانه انسان». *فصلنامه پژوهش‌های قرآنی*. شماره ۶۰-۵۹. صص ۱۳۹-۹۰.
- سرای، حسن و ربابه پورجلی. (۱۳۸۶). «بررسی مقایسه‌ای سبک زندگی دو قوم کرد و آذری (مورد مطالعه؛ قوم کرد و آذری شهر ارومیه)». *فصلنامه علوم اجتماعی*. شماره ۳. صص ۱۱۴-۸۶.
- سیاح، احمد. (۱۳۶۶). *فرهنگ بزرگ جامع نوین (عربی - فارسی مصور)*. تهران: اسلام.
- شریفا‌الرضی، محمد بن حسین. (۱۳۸۷). *نهج‌البلاغه*. ترجمه محمد دشتی. قم: جمال.
- شریفی، احمدحسین. (۱۳۹۱). *همیشه بهار؛ اخلاق و سبک زندگی اسلامی*. قم: معارف.
- شکاری، رقیه. (۱۳۸۹). *فرهنگ علوم اجتماعی*. تهران: جامعه‌شناسان.
- طباطبایی یزدی، محمدکاظم. (۱۴۱۳ق.). *العروة الوثقی*. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- عابدی، پروین و دیگران. (۱۳۹۰). «بررسی تأثیر تغییر سبک زندگی با استفاده از مدل اعتقاد بهداشتی بر عوامل خطر ساز قلبی در زنان یائسه شهر اهواز». *تحقیقات نظام سلامت*. شماره ۷. صص ۱۳۷-۱۲۷.
- فاضلی، محمد. (۱۳۸۷). «تصویری از سبک زندگی فرهنگی جامعه دانشجویی». *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*. شماره ۱. صص ۱۹۸-۱۷۵.
- فقیهی، علی‌نقی، مهدی سبحانی‌نژاد و حسن نجفی. (۱۳۹۲). «مبانی پرورش صله رحم و نقش آن در سبک زندگی اسلامی». *فصلنامه پژوهشنامه اخلاق*. شماره ۲۲. صص ۸۲-۵۹.
- فقیهی، علی‌نقی و حسن نجفی. (۱۳۹۳). «الگوی مطلوب روابط انسانی در نظام تربیتی امام رضا^(ع)». *مجموعه مقالات اولین همایش ملی حدیث رضوی*. قم: دارالحدیث.

- قدوسی‌نیا، زینب. (۱۳۸۹). *نظام اخلاقی در اندیشه علامه جعفری*^(ره). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشکده معارف، فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه باقرالعلوم^(ع).
- کاشانی، فتح‌الله. (۱۳۴۴). *تفسیر منهج الصادقین فی إلزام المخالفین*. ج ۱۰. تهران: اسلامی.
- کرمعلیان، حسن و علی‌اکبر حسینی. (۱۳۸۳). «عناصر تربیتی انسان طبیعی و آرمانی در نظام تعلیم و تربیت اسلامی». *فصلنامه اندیشه دینی*. شماره ۱۱. صص ۶۱-۷۸.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق.). *بحار الأنوار*. بیروت: مؤسسه الوفاء.
- محمدی ری‌شهری، محمد. (۱۳۸۱). *میزان الحکمة*. ترجمه سید ابوالقاسم حسینی. قم: دارالحدیث.
- مشکی، مهدی، جهان‌شیر توکلی‌زاده و نرجس بحری. (۱۳۸۹). «ارتباط باورهای کنترل سلامت و سبک زندگی در زنان باردار». *مجله ارمان دانش*. شماره ۵. صص ۱۷۰-۱۶۱.
- مشکانی سبزواری، عباسعلی، یاسر صولتی و احمدعلی بیاتی. (۱۳۹۲). «چیستی و جایگاه سبک زندگی در فرایند تکاملی انقلاب اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری». *ماهنامه معرفت*. شماره ۱۸۵. صص ۶۵-۸۳.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۰). *فلسفه اخلاق*. تحقیق و نگارش احمدحسین شریفی. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- معمودی، عبدالله. (۱۳۹۲). «سبک زندگی مطلوب بر اساس دیدگاه ارتباطی». *فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی*. شماره ۱۳. صص ۱۴۲-۱۲۵.
- معین، محمد. (۱۳۸۵). *فرهنگ فارسی معین*. تهران: امیرکبیر.
- موسوی خمینی^(ره)، روح‌الله. (۱۴۰۳ق.). *تحریر الوسیله*. تهران: مکتبه‌الإعتمادی.
- مهدوی کنی، محمدسعید. (۱۳۸۶). «مفهوم سبک زندگی و گستره آن در علوم اجتماعی». *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*. شماره ۱. صص ۱۹۹-۲۳۰.
- _____. (۱۳۹۰). *دین و سبک زندگی*. تهران: دانشگاه امام صادق^(ع).
- نجفی، حسن. (۱۳۹۳). *تحلیل محتوای مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی در کتاب‌های درسی عمومی دانشگاهی به منظور ارائه پیشنهاد‌های کاربردی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد.
- نجفی، محمدحسن. (۱۳۶۷). *جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام*. تهران: دارالکتب الإسلامیة.

- نصرتی، شیما و ابوالفضل ذوالفقاری. (۱۳۹۱). «تأثیر میزان دینداری بر سبک زندگی جوانان تهرانی». *فصلنامه پژوهش اجتماعی*. شماره ۵. صص ۱۱۷-۱۰۱.
- نهج الفصاحه*. (۱۳۸۵). به کوشش علی شیروانی. قم: دارالفکر.
- هاشمی، مولود. (۱۳۹۰). *بررسی نمودهای عرفی شدن دین در سبک زندگی جوانان شهر اصفهان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. اصفهان: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان.
- World health organization. (2009). *the life skills education project Geneva*. Who technical report series.